

ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ

Суб'єктивна сторона складу злочину – це процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображаються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з вчиненням злочину. Суб'єктивна сторона складу злочину завжди знаходить свій вияв у певному зовнішньому протиправному діянні. Тобто, в об'єктивних ознаках злочину знаходять свій вияв мотив, мета, і, в кінцевому підсумку, волевиявлення особи.

Суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображує ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, що нею вчиняється, і до його наслідків.

Таким чином, можна зробити висновок, що суб'єктивна сторона – це ознаки, що характеризують злочин із внутрішнього боку.

Значення суб'єктивної сторони полягає в тому, що завдяки її правильному визначенню:

- 1) здійснюється належна кваліфікація діяння та його відмежування від інших злочинів;
- 2) встановлюється ступінь суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила;
- 3) здійснюється індивідуалізація покарання злочинця, вирішується питання про можливість його звільнення від кримінальної відповідальності й покарання.

Процеси, що відбуваються у психіці людини, поділяються на інтелектуальні, емоційні та вольові. Вони існують у тісній нерозривній єдності, але їх окреме дослідження, як побачимо далі, має велике значення для правильного встановлення суб'єктивної сторони складу злочину.

На підставі зазначених процесів психіки зміст суб'єктивної сторони складу злочину визначається за допомогою юридичних ознак, що її складають: вина, мотив, мета, емоційний стан. Вони є різними формами психічної активності, але водночас нерозривно пов'язані між собою і взаємозалежні. Це явища з самосійним змістом, у структурі суб'єктивної сторони вони не поглинають одне одного, мають різне, тільки їм притаманне, правове значення.

Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним Кодексом України (далі КК), та її наслідків, що виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України).

Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину. Без вини не може бути злочину. Згідно з ч. 1 ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Це положення відтворене у ч. 2 ст. 2 КК України.

Розрізняють такі форми вини: умисна та необережна.

Але деякі наковці визначають і, так звану, подвійну форму вини. Подвійна (складна) форма вини – особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його проміжні суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання й при цьому до інших (кінцевих) наслідків ставилася необережно.

Залежно від форми вини злочини поділяються на умисні й необережні. У певних випадках вказівка на форму вини може бути дана безпосередньо в Законі (ст. 115 ККУ – умисне вбивство, ст. 119 ККУ – вбивство через необережність), але у більшості випадків форма вини визначається за допомогою інших ознак складу злочину, наведених у тексті диспозиції. Так, очевидно, що злочини, де вказано мотив, мета або якщо вони впливають з формулювання норми, є злочинами умисними (згвалтування, крадіжка, вимагання, незаконні дії у разі банкрутства).

В інших випадках шляхом застосування філологічного, систематичного та інших способів тлумачення приходимо до висновку, що злочин є необережним (порушення вимог законодавства про охорону праці – ст. 271 ККУ, порушення чинних на транспорті правил – ст. 291 ККУ). Деякі злочини можуть бути вчинені як умисно, так і необережно (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби – ст. 130 ККУ, розголошення державної таємниці – ст. 328 ККУ).

На особливе значення дослідження вини при розгляді кримінальних справ звертає увагу Пленум Верховного Суду України. Так, у пункті 2 своєї Постанови від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» Пленум зазначив, що під час призначення покарання, відповідно до статей 65–69 КК України, суди мають враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, сукупність усіх обставин, що його характеризують (форма вини, мотив, спосіб, характер вчиненого діяння, ступінь здійснення злочинного наміру, тяжкість наслідків), особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Категорії вини: зміст, сутність і ступінь.

Зміст вини – це відображення у свідомості людини об'єктивних ознак злочину.

Сутність вини – негативне ставлення злочинця до суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. Ступінь вини характеризується тяжкістю вчиненого діяння та небезпечністю особи винного.

Якщо порівнювати українське та зарубіжне законодавство, то необхідно зазначити, що у кримінальному праві зарубіжних держав, як правило, виділяється декілька самостійних форм вини. При цьому, у більшості випадків загальне нормативне визначення поняття вини відсутнє. Наприклад, у кримінальному праві Франції, де відсутнє загальне нормативне визначення поняття вини, а названо декілька окремих її форм, у спеціальній юридичній літературі можна зустріти різні визначення вини і винуватості. Так, П.Конт та П.Местр дю Шамбон зазначають, що винуватість у широкому розумінні являє собою рівнодіючу всіх елементів злочинного діяння. М.-Л. Раса визначає вину як певний психологічний фактор злочинного діяння. У цілому ж, в доктринальних джерелах з кримінального права Франції конструкція вини будується на підставі поняття загальної (або мінімальної) вини, що характеризує будь-яке злочинне діяння.

Отже, вина розглядається законодавцем як категорія психологічна. Одночасно вона розглядається і як категорія соціальна, бо особа, яка вчиняє злочин, нехтує вимогами суспільства, посягає на його інтереси, завдає суттєвої шкоди особі, суспільству, державі.

Щодо мотиву, мети, емоційного стану, то вони є факультативними ознаками суб'єктивної сторони. Тобто такими, що впливають на кваліфікацію діяння тільки у випадках, коли вони прямо зазначені в Законі або впливають з нього.

Мотив злочину – усвідомлене спонукання особи, що викликало в неї рішучість вчинити злочин; інтегральне психічне утворення, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою. Мотиви злочину можна поділити на три види:

1) суспільно-негативні; 2) суспільно-нейтральні; 3) суспільно-позитивні.

Мета злочину - уявлення про бажаний результат, досягнути якого прагне особа.

Щодо емоціонального стану, то кримінальний закон в окремих випадках вказує на особливий емоційний стан людини як ознаку суб'єктивної сторони складу злочину. Наприклад, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 123 КК України), заподіяне в стані сильного душевного хвилювання. Постановою Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» визначено, що «судам потрібно мати на увазі, що суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачено статтями 116 і 123 КК, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними». Необхідною умовою кваліфікації дій винного за зазначеними статтями є сильне душевне хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого. Насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди). До тяжкої образи слід відносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб.

Підбиваючи підсумки можна визначити, що практичне значення суб'єктивної сторони злочину полягає в тому, що вона є елементом складу злочину та входить до підстави кримінальної відповідальності; ознаки суб'єктивної сторони визначають суспільну небезпечність злочину; від визначення її ознак залежить правильна кваліфікація злочину; вона допомагає розмежувати злочини, а також відмежувати злочинні діяння від незлочинних.